

Omarbetad 1975 tillsammans med M. 109 och M 110 av
Diak. ark. i Lund (DAL). Har där nr DAL 8.

GUDSTJÄNST OCH NATTVARDSGÅNG.

Alla svar skola vara så utförliga som möjligt. Ju flera konkreta och ingående detaljer desto bättre. Berättelser eller uppgifter om sådant, som säges ha skett vid ett visst bestämt tillfälle eller hänt vissa bestämda personer, ha ett ojämförligt mycket större värde än vaga allmänna upplysningar, om hur det brukade vara eller hur man brukade säga. Följ vid upptecknandet sagesmannens uttryckssätt så nära, som det är möjligt. Låt ej frågelistans exempel påverka sagesmannens uppgifter. Uppgiv endast de ord och uttryck, som verkligen förekomma i orten!

Övriga traditioner om allmogess kyrkliga liv (tionde, präster, kyrkobyggnad, ringning, kyrkfärd, helgfirande, husförhör etc.) behandlas i andra listor.

I. Gudstjänst.

1. Beteckning för den tid på dagen, då gudstjänst pågår: kyrktid?

2. Beteckningar för huvudgudstjänsten: mässa, tjänst? Ex.: "Han kom int te körka fölle tjänsta va slut."

Uttryck för 'att hålla gudstjänst': mässa? Att hålla gudstjänst på vissa högtidsdagar, t.ex. mässa Helga, förrätta gudstjänst på Allhelgonadagen?

Beteckning för högmässa med nattvardsgång, vitmässa? Utan nattvardsgång: svartmässa? Hur förklarar man sådana beteckningar?

3. Brukade man samlas och stå och samtala utanför kyrkan, på kyrkbacken, kyrkvallen, innan gudstjänsten började och efter dess slut? Stod man på själva kyrkogården? Beskriv hur det gick till därvidlag! Stodo män, kvinnor, ynglingar, flickor vanligen tillsammans på vissa ställen på kyrkvallen vid vissa bestämda grindar etc. Ex.: Juagrinna kallades en av kyrkogårdsgrindarna, där man brukade stå och prata före gudstjänsten.

När gick man in i kyrkan och satte sig i sin bänk (vid sammanringningen, innan prästen kom)? Eller hade man för sed att gå in genast, då man anlant till kyrkan? Ex.: "Å aldre att folken stoo åute pa körkbacken da, som nå, när prästen kom in, stigo di upp som jaus (ljus), å karaner bucka si å kvinnfolken nigo."

Bjöd kanske seden, att man skulle gå in i kyrkan i tur och ordning, t.ex. så att de förnämre, bönderna el. likn., skulle gå först? Ex.: Pigorna skola icke gå in i kyrkan förrän det ringer tredje gången.

Hände det, att folk under gudstjänsten stannade kvar ute på kyrkbacken eller i vapenhuset och förde oväsen? Vem ålåg det att förhindra sådant (kyrkvärd, sexman, klockare, stöt)?

4. Fanns det någon krog eller liknande näringsställe invid kyrkan? Vem innehade den (stöten, klockaren)? Var det sed, att

männen skulle gå in där före eller efter gudstjänsten? Kunde det hända, att någon dröjde sig kvar där under gudstjänsten? Uppteckna allt vad man minns härom!

Har det förekommit att man medfört brännvin att bjuda på vid kyrkan? (Obs. att här ej avses den förning de medförde, som bodde i kyrkbodar eller kyrkstäder!) Har man talat om kyrksup? Vad menas därmed?

5. Hur gick det för den, som kom för sent till gudstjänsten?

6. På vilka sätt utom genom klädedräkten kunde man lägga sig vinn om ett ståtligt och imponerande uppträdande i kyrkan? Ex.: Vid kyrkbesöken tog husbonden piskan med sig in i kyrkan under gudstjänsten för att ha den i förvar och för att ståta med den. En fin piska skänkte nämligen stort anseende åt sin ägare.

7. Var placerade man sina huvudbonader? I fönstren? Hände det att männen lade eller hängde sina hattar eller mössor på altaren, nummertavlor, ljuskronor etc., så att prästen måste ingripa? Har det förekommit att kvinnorna tagit av sina huvudbonader (dukar eller mössor) eller del därav, t.ex. någon ytterhalsduk, under gudstjänsten? När togo de åter på dem?

8. Var kyrkan under de stora helgerna smyckad eller prydd på något särskilt sätt? Ex.: Golvet i koret och sakristian var vid julen och andra högtider bestrött med hackat granris.

9. Vad hade man att iaktta, om man satt inne i kyrkan, då sammanringningen hördes? Ex.: "Sutto de i kyrkan, då klockorna hördes ringa, böjde de huvudena mot bokbrädan, och alltid nämnde de Jesu namn."

10. Beteckning för den del av gudstjänsten, som infaller mellan det att prästen går för altaret och predikans slut: mäss-mål? Den senare delen av gudstjänsten? Altartjänsten före predikans början?

11. Har det förekommit, att församlingen vid vissa moment i gudstjänsten fallit på knä? Sedan vilken tid har denna sed upphört? Lutar man sig ned i bänkarna vid vissa moment i gudstjänsten? Hur benämnes det?

Har det varit bruk att göra korstecken, buga respektive niga? Ex.: "När prästen läster trosbekännelsen förr, da bucka karaner si, å kvinnfolka nigo, så fort han nämnde Frälsarens namn."

Skulle hela församlingen resa sig, så prästen läste ur handboken, vid vissa psalmverser etc., eller var det några gudstjänstbesökare, t.ex. begravningsgäster eller de som hade sorg, som förblevo sittande under hela gudstjänsten?

12. Har man haft någon särskild beteckning för 'predikan'? Vilken form har ordet predikan i ortens mål: präknning, präka, präken? Verbet 'predika': präka? Skämtsamma beteckningar för 'predika': gåsä?

Uttryck för olika slags predikningar eller sätt att predika, milda predikningar, skarpa, bestraffande, långgrandiga, korta etc.? Ex.: Skärpa 'predika lagen'. Den prästen han skärpte.

Vad berättar man om prästers sätt att predika i gamla tider?

Om personliga uppgörelser med åhörarna i predikan o.s.v.? Ordlekar i predikan?

Hur länge brukade prästen predika? Tills timglaset var utrunnet?

Brukade prästen med hänsyn till kölden i kyrkan hålla kortare predikningar på vintern. Känner man till sådana uttryck som: "Den prästen var en bra vinterpräst," d.v.s. han höll kort predikan på vintern, då det var kallt i kyrkan.

13. Hur hade man det ordnat med musik och såg i kyrkan på ddn tiden, då orgel ännu inte fanns? Var hade klockaren sin plats? Hade klockaren någon eller några av församlingen till hjälp att leda psalmsången? Vilka? Vad kallades de: kor-karlar, bokstolsmän? Var hade de sin plats i kyrkan? Åtnjöto de någon ersättning? Ex.: "klockarn kunna ta opp dialekten på psalmen, å så fylld dom (bokstolsmännen) i. Sen kunna klockarn gå in i sakristian, å då skull dom oppehålla sången." På en liten bänk framför bokstolsbänken satt smågossarna. - Ingen orgel fanns. Sången leddes av klockaren framme vid nummertavlan i koret, som till sin hjälp hade de s.k. korkarlarna, några av församlingens duktigaste sångare likaledes med plats i koret.

Har man den uppfattningen att sången i kyrkan blivit bättre, eller menar man, att den försämrats, sedan orgel tillkommit i kyrkan?

Hur sjöng man av gammalt psalmerna i kyrkan (långsläpigare än nu, på andra melodier)?

Har det förekommit, att män och kvinnor sjungit var sin vers av psalmen? Benämning: sjunga till skiftes? Var det endast vissa psalmer, som sjöngos på detta sätt? Var det endast på vissa högtidsdagar detta sångsätt brukades? Tävlade man inbördes om vem, som kunde sjunga kraftigast?

Uttryck för att någon var duktig att sjunga i kyrkan? Ex.: Väldiga i mässtugan, sade man dem vara, som sjöngo kraftigt i kyrkan.

Uttryck för att någon sjöng dåligt i kyrkan, t.ex. endast nynnade för att följa med?

Benämningar på psalmbok: lomme-bog (liten psalmbok, som lätt kan stoppas i lomman, fickan), vit klår-bok, klårbok (blank och fin brudbok, som brudgummen brukade ge bruden till vigseln). Hur sågo dessa olika psalmböcker ut?

(Om psalmsång, se vidare frågel. M 88: Sång.)

Känner man till följande uttryck eller liknande? "Psalma med, låtsas hålla med, gå med på något under det att man menar något helt annat eller också ingenting."

Beteckningar för växelsången mellan präst och församling? Minns man någon av dessa växelsånger? Ex.: Kyriä läjsom stod i psalmboken och sjöngs vid nyår.

Förekom någon gång, innan man fick orgel, instrumentalmusik i kyrkan? Av vad slag då? Har det förekommit att psalmodikon använts?

14. Var det vanligt att i kyrkan läsa förböner för sjuka för-

samlingsbor? Beteckningar för detta? Har man haft den uppfattningen, att det var särdeles bra att låta läsa sådan bön i någon viss kyrka i trakten, och som då ansågs ha någon särskild kraft i detta hänseende?

Minns man några gamla böner, som man under gudstjänsten bad tyst för sig själv? Ex.: Då sönnen ville tränga sig över en, där en satt i kyrkan, skulle en ruska upp sig invärtes och tyst inom sig utropa: Bort Satan!

15. Skedde pålysningar, tacksägelse efter avlidna, kungörelser och andra allmänna meddelanden från predikstolen på samma sätt som nu?

Uttryck för att det lyses till äktenskap för någon? Skämtsamma uttryck? Ex.: "Dom har fallit ned från predikstolen och brutit benen av sig." - "Ena tös måste gå igenom tre lusinger (lysningar eller 'lusningar') enna ho blir gefter."

Uttryck för 'tacksägelse för en avliden'? Ex.: "Hä tackas etter N.N. i körkan i dag." - Berättelse; han fick ett gott berättelse, han fick en vacker tacksägelse från predikstolen. - Parsinalia, en likpredikan, som prästen höll från predikstolen, sedan tacksägelse blivit gjord. För denna skulle prästen ha två kronor.

Har man menat, att prästen ofta visat mannamån och hållit likpredikan allt efter den ersättning han fått? Ex.: "Je mer en jer för parsinalia, te länger fram i Guss rike säter prästen den döe."

16. Beteckningar för kollekt: allmose, offer? Vid vilket moment i gudstjänsten upptogs kollekten (vid gudstjänstens slut, efter predikan)? Hur gick det till (håvgång, bössa eller bäcken vid dörren, offer på altaret? Vad kallades håven: håv, pung, kyrkhatt? Hur såg den ut? Försedd med bjällror?

Benämningar på håvgång? Ex.: gå mä håven, gå mä pungen.

Pengar, som man lade i håven: håvslant, håvstyver, tavlepen pengar? Ex.: ta en håvslant mä dä. Att ge kollekt: ge ti håva?

Vem gick men håven (kyrkvärdarna, klockaren, stöten)?

Hur gick håvgången till? Var började och slutade man? Har det förekommit, att man växlat pengar i håven? Känner man till någon sedvänja liknande följande: "Här sågo vi, hur den som gick med håven, då han fått av bonden 1 öre kopparmynt i pungen, tilllika med en nick, tog strax ut ur håven en penning, och lämnade strax på andra sidan åt samma bondes hustru, så att även hon kunde hava den äran att giva i pungen, då håven kom att besöka henne; således sprang den som bar håven, stadigt från mansstolarna till kvinnostolarna, av orsak, att bondens skyldighet här ej räknades över 1/2 öres depace till håven."

Minns man, att det hänt, att man tagit upp kollekt åt prästen om han var fattig? Uttryck för detta: offra te prästen?

17. Brukade man till kyrkan ta med kryddväxter att lukta på under gudstjänsten? I vilken form, bukett, en kvist i psalmboken etc.? Benämning: kryddkvast? Av vilka växter bestod buketten, t.ex. åbrodd, salvia? Brukades detta av både kvinnor och män?

Har man medfört en dosa med kryddor eller sötsaker? Benämning: kryddosa, svampdosa, silverdosa? Vad innehöll den? Hur var denna dosa beskaffad? Har det varit bruk, att fästmannen givit fästmon en sådan dosa i fästegåva?

Har man brukat medföra en bulle till gudstjänsten? Ex.: Kyrkbulle. Kvinnfolken medförde alltid ett stycke bröd i kjolsäcken till kyrkan, där det åts under predikan. Kyrkbullen var om sommaren tunnbulle, hårt bröd av oblandat rågmjöl eller hård ärtbulle, om vintern missubulle, mjukt rågbröd, och mjuk ärtbulle. Annat ätbart, som man hade med? Ex.: mäss-goda, godsaker, (lakrits, bröstsocker) som medtogs för att ätas under gudstjänsten. Hur ställde sig prästen och andra kyrkans representanter till denna sed? Hände det att de sökte hindra folk att använda kryddor och sötsaker i kyrkan?

18. Hade man någon särskild vakt vid dörrarna under gudstjänsten? Vem var det, som vaktade? Ålåg det bönderna att vakta? I vilken ordning turades man om med detta, efter hemmansnumren? Kunde man leja annan i stället för sig? Vad skulle i så fall denne ha i ersättning? Var det alla bönder i socknen eller endast kyrkbyns, som hade denna skyldighet?

Minnen av störande intermezzon under gudstjänsten (t.ex. hundar eller betande kreatur komma in etc.)? Känner man till följande eller liknande talesätt: "Jag vart mottagen som en so i sakristia"?

19. Var det belagt med straffpåföljd att avlägsna sig före gudstjänstens slut? Hur gick det för den, som bröt mot detta?

20. Har det varit bruk att prästen, klockaren, skolläraren eller någon annan efter gudstjänstens slut hållit förhör med ungdomen på predikans innehåll? Hur ofta skedde det? Vad kallades det och hur gick det till därvid?

21. Uttryck för 'efter gudstjänsten': efter kyrkan?

Beskriv hur det gick till på kyrkbacken, då man kom ut ur kyrkan! Se fråga nr 3.

22. Har man i samband med gudstjänstbesöken brukat göra uppköp i någon handelsbod vid kyrkan? Ex.: "När folk kom ut ur kyrkan om söndagarna, gick di in i boden för att handla. Den innehades av stöten och kallades stötaboa."

23. Redogör för gudstjänstförhållandena i sådan kyrkor eller kapell, där gudstjänst icke regelbundet hölls varje söndag! Uttryck som betecknade att prästen ej höll gudstjänst en viss söndag! Ex.: "Det är mässlöst i dag", det hålles ingen gudstjänst i kyrkan i dag.

Förrättades i sådana fall gudstjänst av klockaren eller någon annan? Beteckning för söndag, då sådan gudstjänst förekom: bönsöndag? Hölls denna gudstjänst i kyrkan eller i någon annan lokal, t.ex. sockenstugan? Redogör utförligt för sådana gudstjänster!

24. Beteckning för att gudstjänsten tillfälligt inställdes, t.ex. genom att prästen blivit sjuk, oväder hindrat församlingen att komma etc.: mässfall?

25. Redogör för gudstjänsterna i kapell och liknande guds-

tjänstlokaler i avlägsna skogsbygder, i fiskelägen vid kusten etc. Hade man någon särskild benämning på den helg, då prästen besökte orten: prästhelg? Den gudstjänst prästen höll vid besök i ett fiskeläge: hamnpredikan? Var det särskilt festligt på orten, då prästen kom? Kom det folk från andra orter dit? Vem skulle ta emot prästen? Gick det i tur efter hushåll? Hade prästen samtidigt något annat ärende till orten, t.ex. att själv fiska? Ex.: Prästen kom till Vansjön för att fånga lekande fisk och om söndagarna predika för fiskarena. Mässan hölls i en eldhusliknande stuga vid altaret (en tvärgående brits), där prästen också hade sin sovplats.

På vilket sätt kallade man till gudstjänst i kapell, där klocka inte fanns? Med trumma?

Höll - och håller man ännu - gudstjänst i kapellet, även om prästen inte var tillstädes? Hur gick det till? Vem förrättade då prästens syssla? Vad kallades han: bönpräst, läsare? Var hade han sin plats i kapellet? I en särskild bänk? Var hade den sin plats och vad kallades den: läsarbänken?

(Tillämpa f.ö. beträffande kapell vad som ovan efterfrågats rörande sockenkyrkan!)

26. Har man på avlägsna orter, där kapell ej funnits, regelbundet samlats till andaktsövning om söndagarna? (Obs. detta må ej förblandas med de sentida väckelserörelsernas och de frikyrkligas sammankomster! Dessa komma att efterfrågas i särskild lista!) Vad kallades en sådan andaktsövning: bönstuga, stugbön? Var samlades man? I byns gårdar i tur och ordning? Vad ålåg den, som själva hade för trångt för att kunna hålla sammankomsten hemma hos sig? Ex.: Söndagar utan predikan i kyrkan hålles bön alternerande i byns bondehem. Någon av byns mera läskunniga är "präst" och en god sångare "klockare". Svarta träbitar med vitmålade siffror (benämning) användes för att ange psalmmumren. - Man hade bönstugor om söndagarna, då man läste en predikan och sjöng psalmer. Regelbunden kyrkogång förekom ej.

Vilka böcker, postillor, läste man vid sådana andaktsstunder? Hur läste man (entonigt mässande, högtidligt)? Var även barn och ungdom med?

Andra gudstjänster eller andaktsövningar utom kyrka och kapell?

II. Nattvardsgång.

27. Beteckningar för 'nattvardsgång': gå till altars, fara till skrift, gå till skrift, gå till Guds bord, gå te dutjen, har du varit ve mässan? (har du gått till nattvarden), gå te nattvars; berättning?

Utdela nattvarden: berätta?

Vad kallade man nattvardsvinet: mässevin, kyrkvin? Oblat: övlät, n., övläta, f., pollät, m. (Ange ordets genus!)

28. Hur ofta ansåg man sig böra gå till skrift? Vad menade man om den, som inte gått till nattvarden på flera år? Ex.: "Gick en int på flera år, dugd en int te vittna på en revers."

Har det varit brukligt att gå till nattvarden, innan man börjat vissa viktigare företag, t.ex. flyttning, handelsfärder, före resor m.m.? Ex.: "Skojäsentan (fäbodkullorna) skull gå te dutjen innan dom for te fäbon."

Gingo husbondfolk och tjänstefolk, bönder och torpare etc. till nattvarden samtidigt eller på var sina söndagar?

29. Uttryck för anmäla sig till nattvardsgång: vara, teckna sig? Skulle prästen därvid ha någon gåva eller ersättning? Ex.: varning, gåva av ägg, smör eller kycklingar till prästen vid nattvardsgång.

När och var fick man anmäla sig till nattvardsgång (efter nästföregående gudstjänsts slut, före söndagen i prästgården, före gudstjänstens början i sakristian, under gudstjänsten)?

30. Benämning på 'en krets nattvardsgäster vid altaret': hängkläe, fega, duk, duklag? Krets av män, respektive kvinnor: karlduk, kvinnfolksduk?

31. Har man haft den uppfattningen, att man inte borde äta något, innan man gick till nattvarden? Vad blev annars följden? Har det hänt att prästen i senare tid meddelat församlingsborna tillstånd att intaga en liten måltid, innan de gingo till nattvarden?

Beredde man sig på något annat sätt enskilt eller gemensamt till nattvardsgången, t.ex. genom bön?

Hade man en sträng uppfattning om att vara värdig eller ovärdig att gå till nattvarden?

32. Redogör utförligt för hur det gick till vid nattvardsgången, i vilken ordning man gick till och från altarringen (efter social ställning, t.ex. herrskap el. soldater först; efter ålder; ordning mellan män och kvinnor) etc.! Ex.: Det är sed att alla nattvardsgästerna vända sig åt högra sidan, då de gå från altarringen. De som stå längst fram till höger få då göra "dubbelt helt om".

Brukade nattvardsgästerna buga sig, respektive niga, innan de gingo från altaret?

Har det förekommit, att man vid nattvardsgången ringt i en särskild liten klocka inne i kyrkan? När? Före skriftermålet? Vad kallade man denna klocka: primklocka?

33. Vilka märken, tydor eller varsel har man tagit vid nattvardsgången? Ex.: Får någon litet vin vid nattvardsgången är det tecken till att prästen anser honom vara en stor syndare.

34. Vad berättar man om trolldom och hemliga konster, som personer kunnat öva med bröd och vin vid nattvardsbordet? Ex.: Gudsbords-kroken kallade man en metkrok, som man haft i munnen under nattvardsgång. Med den fick man säker fiskelycka. - En gumma tros ha nystat baran (mjölkhare, puke) kring en oblat. - Bly som blandats med oblat från nattvardsgången gör soldaterna okänsliga för prygel. - En bondson hade en ovanlig tur i kortspel, därför att han stoppat "hjärter knekt" i munnen i stället för oblat vid nattvarden. Tog man oblaten och lade i skjutvapen?

35. Hur var man klädd vid nattvardsgång? Varigenom skilde sig

den dräkt man då bar från den vanliga kyrkdräkten? Vad kallades den: Gudsbordskläder? Benämningar på plagg som speciellt buros vid nattvardsgång? Ex.: Skriftsockor voro vita strumpor, som buros då man gick till nattvarden; annars buro Bodakarlarna blå strumpor.- Kvinnorna gingo till skrift "endast" iklädda stycke och mössa; silkesklädet lämnades kvar i bänken. - Då en kvinna gick till skrift fick hon ej ha hätta, ty "banden fingo ej synas". - Soldaternas klädsel? Ex.: Båtsmännen var i uniform, när dom gick till skrift. När dom gick fram hadd dom mössan under armen.

36. Beteckning för intyg, som prästen utfärdar på att någon begått nattvarden, altarsedel?

37. Finnas några minnen av att man, även sedan den egna socken-kyrkan byggts, gått till nattvarden i dennas gamla moderkyrka i likhet med följande talesätt:

'Fara te skreft te Trönö', säger man även i Norrala (grannsocknen) när det gäller nattvardsgång.

38. Finnes ordet skrifta i överförd betydelse? Ex.: Prästen ha skrefta äpp däm, prästen har givit dem en läxa (som sovo i kyrkan). - Skrifta på, ge någon bannor. - Skrifta säa, slå ut den tyngsta, mest mogna säden ur banden för att använda den till utsäde.

39. Beteckningar för att prästen kallas till någon sjuk och ger honom nattvarden: socknebud? De nattvardskärl han därvid använde: socknebudstyg, sockneredda? Den påse han förvarade dem i, socknebudssäck? Tro och föreställningar därom? Ex.: Man tror att mässevin verkar antingen till liv eller snar död och frågar därför prästen efter kommunion på sjuksängen om han tror att den sjuke kommer sig. - När prästen kommer till socknebudsstället och hästen hänger med huvudet, är det ett tecken till att den sjuke dör.

Har man själv köpt nattvardsvin och givit sjuka i tro att det varit verksammare än annat vin?

40. Har man hört berättas något om att en präst vid något tillfälle förgiftat nattvardsvinet?